

ŽRNOVNICA OD DAVNINE DO TURSKE VLASTI

UDK: 94 (497.5 Žrnovnica) „04/15“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. XI. 2003.

JOŠKO KOVAČIĆ
Državni arhiv u Splitu,
Podružnica u Hvaru
H. Lucića bb
21450 Hvar, HR

U ovom radu - napisanom kao uvodno poglavlje monografije o povijesti sela i nadasve župe Žrnovnica, na istoimenoj rječici istočno od Splita - na temelju objelodanjenih prinosa te neobjavljenih urela iznosi se najstarija povijest toga naselja do njegova dolaska pod tursku vlast u 16. st. Raspoloživi arheološki podaci i pisani izvori odnose se uglavnom na razdoblje od 1. do 6. te od 11. do 16. stoljeća. Posebno su obrađena stara sela u ovome kraju i njihovi prvi zabilježeni stanovnici.

POLOŽAJ

Milovidno i prozračno selo Žrnovnica, udaljeno 11 km iz Splita, zgodno se upravo smjestilo u malenoj ali nadasve ubavoj dolini istoimene riječice, između slikovitih proplanaka zapadnoga Mosora i onih poljičko-primorske kose. Radi gole, sure pa čak i divlje mosorske kamenite pozadine, koja prema dolini umiljato slazi u položitiji, brojnim humcima okićeni teren, pak radi bistrih vir-voda i raskošnoga zelenila djeluje Žrnovnica na posjetioca tako ugodno i atraktivno...Naročito

je ona lijepa i slikovita u premaljetno doba, kada se srebrne vrbe, i viti jablani i razno drugo rastlinje bujnim krošnjama okite, pa kada zvonki žubor brojnih potoka zgodno prati ljubavni pjev milozvučnih slavulja. Kako je Žrnovnica pak sa juga zaštićena strmim pristrancima Peruna, po kojima se razgojila ubava borova šumica, pak kako uz njenu dolinu veselo vijuga bistra riječica relativno niske temperature, to je i ljetna temperatura ...vanredno ugodna. Ljetne naime žege, u pravom smislu riječi, ...uopće nema.

Žila kucavica sela je riječica Žrnovnica. Izvire ona iz jugozapadnog podnožja Gradačke bore, koja je sastavljena od foraminifernog vapnenca srednjo-eocenske starosti. Njeno korito, dugo pet km., usječeno je u flišu osim na dva mjesta gdje se provlači kroz eocenske gromače. Riječica ... se ima smatrati kao tipična krška rijeka, jer ne samo što izbija iz pećinskih šupljina, već što je takodjer kratkoga tijeka. Njene su nadalje vode bistre i razmjerno niske temperature, a množina pak vode strogo je ovisna o padalinama na način, da nakon jače padaline raste odmah i množina njene vode. Zanimljivo je naglasiti, da bi podzemno korito riječice moralo, prema nekim pojavama, imati svoja podzemna razgranjenja čak do depresija, koje se nalaze na sjevernom pristranku centralnoga Mosora (Donji Dolac).¹

Iako je današnje stanje daleko od ovakve »idile« opisane prije više od sedamdeset godina, činilo nam se prikladnim započeti povijesni prikaz sela naših starih ovim već pomalo arhaičnim novinskim štivom, koje ipak donosi osnovne zemljopisne odrednice ovoga naselja. Selo je smješteno ispod planine Mosora (Ljuti kamen, 1340 m nad morem) sa sjevera, Markovače - kako ovdje zovu najzapadniji vrh poljičkog brda Sridivice - (328 m n/m) s jugoistoka, te Peruna (441 m n/m) s juga; iz povijesnih je razloga važan brežuljak Gračić (131 m n/m) na sjeveroistoku, dok je brdo Drobnuš na sjeverozapadu.²

Rječicu Žrnovnicu koja je dala ime današnjem selu mještani zovu jednostavno Rika, tj. »rijeka«, a rikom je zove i Poljički statut, kada 1482. određuje zapadne poljičke granice (...di stecaet se rika Ž/r/novnica...uz riku Vrilo Ž/r/novnice...u riku Ž/r/novnicu).³ Ipak je u pitanju malena rijeka, koja je u prošlosti znala i presušivati: to se međutim nije dogodilo otkako je u Zakuću na Cetini kod Omiša godine 1962.

podignuta hidrolelektrana, pa *Rika* nije presušila ni za velike žege u ljeto 2003., kada su privremeno bila »nestala« i imotska jezera. Vjeruje se da je gradnja hidroelektrane poremetila podzemne vodne tokove u Podmosorju; umjesto Žrnovnice presušili su manje-više trajno (izuzev za jačih kiša) njezini pritoci: Slatka, Šip-potok, Korešnica i Vrbovnik, na desnoj, te Brisnik (Sitanski potok) i Vilar (Srinjinski potok), na lijevoj obali, dok su kaptirana vrela Sedrenik, Tribišće i Vrdojačka voda oslabila.

Rijeka se Žrnovnica bar do 17. stoljeća ulijevala u more u dva kraća, a njezino je ušće u davnini moralo biti dosta dublje u kopnu nego li je danas; imenom Žrnovnica nazivao se u srednjem vijeku i početkom novoga čitav kraj oko rijeke, uključujući i njezino ušće, naime, i područje kasnijega Stobreča, na zapadu, te najzapadniji dio Podstrane, na istoku.⁴ U ovome ćemo se radu ograničiti, međutim, na gornji tok *Rike* i pripadni mu okoliš, približno do Kamene i Pete Peruna: ondje su bila stara žrnovska sela sa sjedištem u župnoj crkvi na mjestu sadašnje, ondje je konačno oblikovano današnje selo nakon odlaska Turaka svrhom 17. vijeka, i ondje su napokon i međe katastarske općine Žrnovnica, ucrtane od austrijske vlasti oko godine 1830.

OD PRETPOVIJESTI DO 6. STOLJEĆA

Izvor-vode, plodna zemlja, mogućnost lova, ispaše i zaklona na morskim pristrancima, malena udaljenost od mora koje je i u pradavna vremena služilo razmjeni ljudi i dobara te s tim u vezi blizina dobrih luka u neposrednoj blizini (na ušću Žrnovnice i Solinske rijeke – koju danas zovu umjetnim imenom Jadro – i u uvali kasnije splitske luke); poznije svakako i prikladnost za solarenje na ušću *Rike* te za mljevenje žitarica duž njezina toka – sve je to moralo uzrokovati da se ovo područje naseli još u pretpovijesti. Zbog nedostatka sustavnih arheoloških istraživanja, međutim, zasad je iz toga najranijeg razdoblja poznat tek kamenodobni kremen nožić pronađen 1929. g. na Gračiću, koji se čuva u splitskom Arheološkom muzeju.⁵

Antičko je razdoblje - približno od 1. do 6. stoljeća kršćanske ere - srećom bolje dokumentirano, a zanimanje za nj zabilježeno je već u doba prosvjetiteljstva 18. stoljeća. U ljeto 1771. g. pohodio je Žrnovnicu glasoviti prirodoslovac Alberto Fortis,⁶ koji je istaknuo slavenski nastanak ovoga toponima, mlinice i nekadašnje *slanice* (solane), ljepotu i plodnost kraja te izvanredan okus ribe iz Rike (...*pesci di squisito sapore*). Uzaludno je međutim ostalo njegovo nastojanje da vidi (zacijelo antičke) natpise u nekoj žrnovskoj crkvi (čini se onoj sv. Mihovila), jer je tadašnji župnik, »negostoljubiv i sumnjičav čovjek«, *uomo ferreo*, odlučno odbio otvoriti dotičnu crkvu, vičući: *Neću!*, nakon čega se » mirno povukao u svoju kolibu«. ⁷ Tako je ne samo Fortis nego i hrvatska arheologija 230-ak godina nakon njega, ostala prikraćena za možebitno važne podatke iz najstarije žrnovske prošlosti.

Počevši od 1888. g. bili su zabilježeni brojni antički nalazi, poglavito rimski natpisi, nađeni na području Žrnovnice: na Gračiću, na groblju kraj župne crkve te uz (staru) župnu kuću (u Domljanovićima), kamo su zacijelo dospjeli bilo s Gračića bilo sa župnoga groblja, ili pak s drugih, neoznačenih lokaliteta. Mnoge je priopćio zaslužni dom Petar Kaer, mjesni župnik od 1888. do 1894., koji se bavio i arheologijom, a poneke je žrnovska Crkva i darovala splitskom Arheološkome muzeju, u čijem su glasilu, koje je uređivao slavni ravnatelj Muzeja don Frane Bulić, bili odreda i objavljeni. Kao zanimljivost vrijedi navesti da je ulomak jednog od natpisa pronašao godine 1900. muzejski sluga na splitskom Pazaru (!), kamo ga je, valjda radi prodaje, bio donio neki mještatinin. Natpisi su i pretkršćanski - označeni posvetom bozima zagrobnog svijeta (*Dis manibus*) - kao onaj gdje roditelji oplakuju smrt petogodišnjeg sina Ticija Kvintilijana, ali i ranokršćanski, poput nadgrobnog natpisa Julije Vere koji dopušta pravo ukopa uz prinos kršćanskoj zajednici (*ecclesiae*), ili ulomka stupića gdje je uklesan Kristov monogram između slova alfa i omega - dakle Krist kao »Prvi i Posljednji, Početak i Svršetak« (usp. Otkrivenje, 22, 13). Osim natpisa bilo je nađeno još i keramičkih svjetiljaka, ukosnica, graditeljskih ulomaka, crepova s oznakama rimskih radionica itd.⁸ U pogledu nalaza kod župne crkve valja istaknuti navod još iz 19. st., da je većina natpisa, odnosno njihovih ulomaka bila onamo prenesena s Gračića:

prema župniku Kaeru godine 1833., kad je kod crkve bilo podignuto »novo grobište«; prema Rutaru pak kad su ovdašnji seljani oko godine 1870. počeli uvelike iskopavati na tome mjestu (krivo ga naziva *Gračac*), u potrazi za starinama i nadasve za građevnim kamenjem, malo kasnije uzidanim najvećma u novogradnju zvonika župne crkve. Iskopavalo je svaki dan po desetak ljudi, uvijek na jesen poslije berbe, zbog praznovjernog straha da bi iskopavanje prije jematve izazvalo munje, gromove i oluju!⁹ Ipak su mnogi od naznačenih nalaza ostali nedovoljno opisani i nedatirani te je njihov smještaj sada nepoznat - što čeka buduće istraživače.

U novije vrijeme bila je objavljena zamašnija prouka, usredotočena na glavno žrnovsko arheološko nalazište, brežuljak Gračić. Okružen s triju strana strmim stijenama te koritima Žrnovnice i njezinih negdašnjih pritoka Slatke i Tribišća, a pristupan tek sa sjevera, bio je idealan za utvrđeno naselje (*castellum*), odnosno pribježište (*refugium*). (Da je ondje u davnini bilo obzidano naselje, svjedoči ne samo mjesna predaja već i sam naziv lokaliteta, koji se u 15. st. zvao *Gradac* - v. dalje - dakle mali »grad«; staro je ime djelomično sačuvano u nazivu za njegov južni rub: *Kraj Gra/d/ca.*) Ovdje je uz veći broj grobnica s grobnim priložima pronađen i novac rimskih careva, od Antonina Pija do Gracijana (138.-383. g. posl. Kr.). Nađeni su i brojni ranokršćanski ulomci, od kojih se ističe dio oltarne pregrade (pluteja) ukrašen motivom riblje ljuske, uzidan od davnine iznad nadvratnika stare crkvice sv. Mihovila, dio pluteja s reljefnim križem te onoga s motivom rozete. Sve upućuje na zaključak da je na mjestu srednjovjekovnoga Sv. Mihovila postojala ranokršćanska crkva iz 6. stoljeća¹⁰ - a bilo bi i začudno da nije: kršćanstvo je u obližnjem Solinu, Saloni (prijestolnici rimske Dalmacije), u samo jednom, četvrtom, stoljeću poslije Krista prešlo put od progonjene vjere zalijevane mučeničkom krvlju (nedavno je proslavljena 1700. obljetnica mučeničke smrti solinskoga biskupa i splitskoga zaštitnika sv. Dujma-Duje: 304.-2004.) pa do jedine dopuštene religije u Carstvu. Vjeruje se da bi sustavnom obnovom ionako oronule crkve sv. Mihovila, uz arheološko istraživanje njezina okoliša, bile otkrivene mnoge pojedinosti iz najstarije žrnovske povijesti. Vrijedi upozoriti na lokalitet Rake (danas je to jedan od novijih seoskih »komšiluka«), zapadno od Gračića preko korita

Slatke, koji već samim imenom govori o postojanju pradavnoga groblja; nalaza je prema obavijestima bilo, no na žalost nedokumentiranih.

O imenu tog antičkog naselja arheolozi su se poprilično sporili; najnoviji istraživači drže da se može poistovjetiti s gradićem *Unione id est Musaro*, koji navodi stari zemljopisac Anonimni Ravenjanin: u drugome se članu ovog izjednačenja zacijelo može prepoznati ime planine Mosor,¹¹ koja se nadvija nad Gračićem i čitavom Žrnovnicom; u prvome se moguće krije naselje *Ionopen* ili *Iunope*, koje međutim neki smještaju na ušće Rike;¹² ondje da je bio i rimski *Epetium*,¹³ koji su utemeljili Grci pod imenom *Epetion* na poluotočiću koji s jugozapada zatvara zaljev pred ušćem Žrnovnice i gdje je u 17. st. bio naseljen današnji Stobreč. Predaja kazuje i to, da je ranokršćanski mučenik sv. Feliks-Felicio, kojega se relikvije čuvaju u Sv. Frani na Obali u Splitu (spomendan 18. svibnja), stradao iste godine kad i sv. Duje, naime 304. posl. Kr., za Dioklecijanova progona »na livadama žrnovskim« negdje oko Vrbovnika, gdje da je u nekoj pećini obitavao.¹⁴ No kako je ovo područje na samome rubu žrnovskoga ili čak i preko njega, na kamen-sko-stobrečkome i podstranskome, dotičemo ga se tek ovlašno.

Iz doba kasne antike, 5.-6. st., kad u ove krajeve prodiru germanski Goti da bi napokon bili poraženi od rimsko-bizantskog carstva, sačuvan je i malen ali zanimljiv pokretni spomenik: četvrtast okov kopče od pozlaćene bronce s ukrasom od ćelijastog emajla.¹⁵

U SRCU STARE HRVATSKE DRŽAVE. IME ŽRNOVNICA I NJEGOVO ZNAČENJE

Nakon pada antičkoga Solina (*Salonae*) u prvoj polovici 7. kršćanskog stoljeća pod udarom Avara i kasnijega slavenskog, odnosno hrvatskog doseljenja nemamo pouzdanijih podataka ni u pisanim izvorima ni u arheološkoj građi o čitavom ovom kraju, ali zastalno znamo da se Žrnovnica polovicom 9. stoljeća našla u samome središtu, upravo u srcu stare hrvatske države: na strmenom Klisu i ispod njega sve do Solinske rike i Trogirskog polja u Bi(h)aćima, dižu se dvori i zadužbine Trpimira, »milošću Božjom vladara Hrvata«; u njegovoj će zadužbin-

skoj ispravi iz godine 852., štoviše, *prvi put ... odjeknuti ime Hrvat* na ovome prostoru. Klis će biti i središtem starohrvatske župe zvane Primorska, koja obuhvaća dosta širi kraj.¹⁶

Žrnovsko se područje, ipak, spominje neizravno ili izravno istom u 11. stoljeću. Godine 1078. posljednji vladar iz roda Trpimirovića, Stjepan, povlači se u benediktinski samostan sv. Stipana Pod Borima, na Sustipanu, do ulaza u splitsku luku, ondje »pritisnut teškom bolešću« odabire grob te pred kraljem Zvonimirom, kraljicom Lepom i drugim uglednicima ostavlja istome samostanu svoje očinske zemlje kod mosta »na položaju Na Slap...sve do Rike« te uz »Brestovi potok«, također do Rike.¹⁷ Da je ovaj *flumen* Žrnovnica, a Brestov potok kasniji Brisnik (*brist* = brijest, drvo), kako se bar do 19. st. nazivao sadašnji Sitanski potok koji utječe u Riku kod Dvora, već je bilo utvrđeno, a to potvrđuju i najstariji ovdašnji katastarski snimci;¹⁸ lokalitet *Na Slap* možda se odnosi na položaj (danas zvan Bakovac) sjeverno od mosta pokraj župne crkve, gdje je i sada jedini veći slap na Rici, a u davnoj je prošlosti valjda bio i viši, dok ga nije snizila erozija. (Poslije ćemo o ovoj darovnici reći još ponešto, kad bude riječi o crkvi sv. Mihovila.)

Oko godine 1080. podiže i obdaruje benediktinski samostan sv. Petra u Selu, današnjem Sumpetru u Jesenicama na poljičkom primorju, bogati Splicićanin Petar Crni Gumajev. Pri posveti te crkve u listopadu naznačene godine bilo je »mnoštvo Splicićana /tada još Romana/ i Hrvata« (*Chroatorumque uirorum*), a i kasnije se tu spominju »hrvatska vlastela i pučani« (*de nobilibus Chroatensis et ignobilibus*), pa je uz spomen kralja Zvonimira te primorskog/kliškog župana (»morščika«) Rusina posve jasno da je sav kraj od Žrnovnice do Cetine bio u prvoj hrvatskoj državi. Petar je Crni za svoju crkvu i samostan kupio mnoge zemlje i robove u bližoj i daljoj okolici, pa tako i roba Radovana, kojega je predao na služenje preko nekoga Ursonje iz Žrnovnice (*Ursanum de Sirnounyze*); osim toga kupio je od braće Vukmira i Prede te predao svojoj zadužbini i neko imanje u ovom kraju (*curtem in Sirnouniza*) i još vinograd u Perunu, davši za sve to jednoga konja. Kupoprodaji su pribivali brojni svjedoci, koje je kupac Petar, očito zadovoljan sklopljenim poslom, još i počastio gozdom, gdje su pojeli pečenu svinju i kruha od mjere brašna te popili dvanaest mjera vina! Pretjerano je,

međutim, i pogrešno tvrditi kako je Gumajev kupio čitav zaselak ili čak »cijelo selo« ni za kakvu cijenu: *curtis* nije ni zaselak ni selo, nego veće ili manje gospodarsko imanje (majur); Žrnovnica ni tada ni mnogo kasnije nije bila jedinstveno selo, a konj je bio rijetka i dragocjena domaća životinja (u vrijednosti od tadašnjih 40 zlatnika).¹⁹ Nije, osim toga, ni pouzdano da se ovaj povijesni spomen uopće i odnosi na područje današnjega naselja Žrnovnica, koje smo ograničili na gornji tok Rike, približno do Peruna; u starini se tako nazivao sav kraj uz Riku (kako je već istaknuto), sve do ušća; spomen pak perunskog vinograda u Petrovoj stečevini prije će se odnositi na južne padine toga brda, gdje je bilo i staro podstransko selo Perun,²⁰ negoli na njegovu sjevernu, uvjetno rečeno, »žrnovsku« stranu, koja je strma, osojna i neplodna.

Ono što je bitno jest da se oko gornje godine prvi put navodi slavensko, odnosno hrvatsko ime »Žrnovnica«, doduše samo za odnosnu rijeku i kraj oko nje. Korijen je tog imena praslavenska imenica *žr'ny*, gen. *žr'n've* u značenju »ručni mlin, žrvanj«, odnosno »mlinski kamen općenito«, a potječe još iz indoeuropskog prajezika.²¹ Ova Žrnovnica nije i jedina: postoji istoimeni zaselak u nekadašnjoj krm potsko-ledeničkoj općini, u bivšem kotaru Novi današnje Ličko-goranske županije, te još jedna Žrnovnica, zvana i Sv. Juraj, s rječicom, blizu Senja; Žrnov(n)ica je i uvala (nekoć s izvorom?) blizu Ploča na granici između Makarskog primorja i neretvanskoga kraja, a Žrnovica je i obalni toponim na zapadnoj strani otoka Lošinja. Ovim toponimima valja pribrojiti i druge slične izvedene iz istoga korijena: Gornja i Donja Žrvnica kod Slunja, Žrnovac kod Skrada u Gorskom kotaru, Žrnovo na Korčuli, Žrnjak (kod dubrovačkog Orašca te kod Stolca u Hercegovini), rt Žrvanj na Lastovu. U susjednoj Sloveniji ima Žrnova kod Radgone i Žrnovec kod Sv. Gregora.²² U prošlosti su se imenima istoga korijena nazivali i lokaliteti koji sada nose druga imena: tako se Žrnoy(n)icom nazivala u srednjem vijeku i dijelu novoga vijeka današnja Župa dubrovačka, kako pjeva dubrovački pjesnik iz 17. st. Đono (Junije) Palmotić:

*Na kraj župe Žrnovice,
kon tekuće bistre vode,
gdi s pastijerim pastjerice
na mekahni žo dohode...²³*

U 19. st. zabilježen je i toponim *Skudljivac o Žernovica* kod Vrbanja na Hvaru;²⁴ stari grad Žrnov ili Žrnovo na Avali kod Beograda u Srbiji porušen je 1934. g.²⁵

S obzirom na to da toponime izvedene od praslavenskoga *žrny* nose i lokaliteti koji nemaju veze s nekom rijekom, pa prema tome ni s mlin-skim kamenjem u doslovnom smislu, očito je neodgovarajuća mjesna predaja (zabilježena još u 18. st.)²⁶ da ime ove rječice i sela dolazi od mlinica: vjerojatnije će biti mišljenje da je naziv metaforičan i odnosi se na kraške formacije kamena koje podsjećaju na žrvnjeve; odatle da je i ime rijeke Zrmanje u sjevernoj Dalmaciji.²⁷ Ipak ostaje nejasno kakve bi to točno formacije bile, a time i točna etimologija, tj. korijen imena rijeke i naselja.

U mjesnom govoru (koji je u ovome slučaju mjerodavan) pridjev od *Žrnovnica* (pogrešan, ali nerijedak oblik: "Žrnovica") jest *žrnovski*, a ne "žrnovnički", kako se uporno pronosi po novinama, pa i u stručnim radovima; stanovnik je *Žrnovčanac* (rjeđe: *Žrnovčanin*), a stanovnica *Žrnovka* – ne dakle "Žrnovničanin" ili "Žrnovničanka", kako i opet krivo pišu u tisku i drugdje.²⁸

Slavensko-hrvatskom doseobom u 7.-8. stoljeću nastaju ovdje toponimi koji jasno pokazuju da su naši preci bili pogani: brdo Perun koje s juga zatvara gornji tok Žrnovnice nosi ime po starom slavenskom bogu-gromovniku, kako je opazio još Fortis u 18. st. za neki sada nestali zaselak u Poljicima.²⁹ Osobito je sjeverna strana ovoga brda, ona prema Žrnovnici, veličanstvena po strmini i obliku vrha, pa je od prapovijesti mogla služiti poganskom bogoštovlju; potok Vilar koji na istoj strani Peruna uvire u Žrnovnicu valjda nosi ime po vilama; u ime-nu pak Tribišće krije se *trjeba*, slavenski naziv za pogansku žrtvu.³⁰

IZMEĐU KLISA, SPLITA, OMIŠA I POLJICA

Kada su na hrvatsko prijestolje početkom 12. stoljeća došli ugarski kraljevi, ostao je Klis i dalje upravnim središtem ovoga kraja. Za kratke bizantske vlasti nad Hrvatskom i Dalmacijom u doba cara Emanuela (1168.-1180.) sačuvana je zanimljiva isprava iz 1178. u vezi sa

zemljom Splićanina Dujma Prestancijeva u Perunu, koju su za prethodnoga sukoba između Bizantinaca i ugarsko-hrvatskih snaga, dotično između Splita i Klisa, bili prisvojili Berivojevi sinovi i neki drugi Hrvati (*Schiauoni*). Pri povratu zemlje izvornom vlasniku i opet je bila priređena gozba, koja je uz razgovor potrajala čitav dan!, kod crkve sv. Marije, uz koju se neposredno prije spominje *brod* (=gaz, prijelaz) preko rijeke, nesumnjivo Žrnovnice,³¹ pa bi to mogla biti crkva na mjestu sadašnje žrnovske župnice - iako ima mišljenje da se radi o lokalitetu Brod podno Peruna i današnjoj crkvi Gospe od Site na području Podstrane (Strožanac), koja da se spominje i godine 1212. kao Sv. Marija od Žrnovnice (*Santa Maria di Grinouiza*).³²

Isti Dujam Prestancijev dariva godine 1187. splitskim benediktincima sa Sustipana neko sporno zemljište »u Bristu ispod Peruna«,³³ što bi se moglo odnositi na već navedeni benediktinski posjed blizu izvora (*vrila*) Rike.

Godine 1198. ustupi Klišanin Vukoje Gaudiju, opatu splitskih benediktinaca na Sustipanu, neku zemlju oko Rike (*alla Bada*) na položaju Kurilo (?), u zamjenu za dio jaže (kolovaje) u Solinu.³⁴

Godine 1210. dade kralj Andrija knezu Domaldu za njegovu vjernost zemlje »Cetinu i Trilj« u nejasnim granicama koje su na moru obasizale od Vrulje do Žrnovnice (*ad Zernov nizam*); neki misle da je Domald tada postao i kliškim knezom.³⁵

Godine 1217. isti kralj ugarsko-hrvatski Andrija darova Klis viteškom, križarskom redu hramovnika ili templara; da su oni bar jedno vrijeme upravljali i žrnovskim krajem, zaključujemo po tome što su nekako u to vrijeme ušli i u posjed crkvice sv. Petra blizu današnjega sela Kamen, dobivši je od potomaka njezina utemeljitelja, Splićanina Petra Strezija ili Strezina. Ovi su se međutim doskora pobunili, tvrdeći da su crkvicu templari zapustili i ostavili bez bogoslužja i svake brige; sporazum je ponovno bio sklopljen godine 1227., kada se i crkva sv. Petra i uokolni kraj nazivaju *de Bade* ili *de Vade*.³⁶

Već smo vidjeli da se isti naziv rabi i godine 1198.; i godine 1226. ostavi Splićanka imenom Rada svoju zemlju *ad Bade* benediktinkama Sv. Marije; u prvoj polovici istoga 13. stoljeća ostavljeno je splitskome Kaptolu nekoliko zemalja *in Bade*; isto se ime *Bade* za ovaj kraj na-

vodi i u splitskim ispravama iz 1256., 1275. i 1290. godine,³⁷ pa ga je potrebno razjasniti. P. Skok ga uvrštava među toponime hrvatskog potekla i povezuje s poljičkim Bad i Podbad, a jer u Žrnovnici ima po Ivaniševićevu opisu mnogo *badi ili zadiva, grebena od stinica*, to *oba naziva karakterišu na jednak način tu rijeku*.³⁸ Lako je moguće, ali držimo da »bad« dolazi od latinskoga *vadum*, množina *vada* = pličina, gaz (u moru ili rijeci), brod, tj. prijelaz preko rijeke,³⁹ pa bi toponim *Badi* i sl. (u svim inačicama pozne latinštine) bio zapravo romanski, »splitski« oblik slavenskog, hrvatskog toponima »Žrnovnica«.

Oko god. 1220. prijeti spominjani kralj Andrija II. omiškim Kačićima da se okane pljačke »dvaju morskih otoka« (sigurno Brača i Hvara) te Žrnovnice (*Zernouniza*), dok 1258. potvrđuje kralj Bela IV., uz ostalo, i njihove ovdašnje posjede (*Syrmonicha*), po čemu bi se dalo zaključiti da su ovi omiški velmože tada držali barem lijevu obalu Rike, utoliko prije što su već 1180. g. vladali obližnjim primorskim Poljicima.⁴⁰ Međutim, u kolovozu 1231. g. sluša hrvatsko-ugarski ban Jula pritužbe Splićana i njihova nadbiskupa Guncela protiv Trogirana upravo ovdje (*Zarnounitza*).⁴¹

Krajem 13. stoljeća gospodarima ne samo Klisa nego i čitave hrvatske zemlje južno od Slavonije postaju knezovi Bribirski. Unutar tog velikog ozemlja neprestano ratuju velikaši za prevlast, ali se postupno osamosvojuju i općine, na području o kome govorimo napose kliška i omiška. Kada Juraj II. Bribirski u kolovozu 1315. g. na Klisu daje povlastice omiškoj općini, ističe da su pred kneza Omišani dužni doći samo do Žrnovnice, a ne dalje,⁴² iz čega zaključujemo da su i tada, kao valjda i u prethodnom stoljeću, držali lijevu obalu Rike zajedno s Poljicima.

Godine 1328., za vrijeme još jednog od bezbrojnih i nerijetko krvavih sporova između Splita i Klisa u vezi s granicama, zatražiše Splićani od istoga kneza Jurja da im prizna za njihovo područje sav kraj između Solinske rijeke (*flumine Salone*) i rijeke Žrnovnice (*flumen Badi*), uključivši i brežuljak Kamenu (*cameno*), a odatle područje današnje Podstrane od vrhova Peruna do mora, sve do Mutograsa. Naprotiv, Jurjev je punomoćnik knez Grgur Jurinić iz Poljica tvrdio da su stvarne kliško-solinske međe, gdje je gospodario knez Juraj (Split je tada bio

pod Mlecima), išle od sela Brda (sad sjeverni dio Splita) dijagonalno preko Trišćenoga kamika - Trišćenice (današnje groblje Lovrinac) do rijeke Žrnovnice (*fluuium Sernouinice*), a odatle sve do Cetine i Omiša. Knez Juraj je, jašući noću iz Omiša prema Solinu i došavši u zoru do Rike (*flumen Vadi*) izjavio svom pisaru da odatle počinje kliško područje, kako je stajalo i u kraljevskoj povelji, koju je knez međutim u ondašnjim sukobima bio zagubio. Stoga je svom pisaru i kapelanu naložio da sastavi novu po staroj, tj. da je krivotvori, što je pisar i učinio, no poslije i razotkrio krivotvorinu do svake pojedinosti. Unatoč tome, Splićani tada nisu ništa postigli, a i falsifikat je bio samo formalne naravi: knez Juraj je zacijelo imao pravo, jer istu granicu navodi još knez Trpimir u 9. stoljeću!⁴³

Iz isprava u vezi s ovim sporom jasno je da svi umiješani imaju posjeda i na jednoj i na drugoj strani - to se ponajprije odnosi na splitsku prvostolnu crkvu, koja i u popisu svojega imanja iz 1338. g. naglašava posjed kod Rike (*ad flumen de Bade*),⁴⁴ ali i na brojne druge, ustanove i posebnike - no tako je bilo već u Sumpetarskom kartularu u 11. st., a zacijelo i prije njega, jer formalne političke granice nikada nisu mogle ograničiti ni posjede, ni posjednike. Iz istih se spisa nazire i to da u državini kneza Jurja, osim kliške i omiške, polako nastaje i treća, p o l j i č k a općina, ukoliko knez Grgur Jurinić *de Policio*, zastupnik Jurja II. Bribirskog, nije samo iz Poljica, nego i tamošnji k n e z.

Kada je mletačkim porazom čitava Dalmacija došla pod vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita Anžuvince, opet zatraže Splićani 1358. g. iste granice za svoju općinu kakve su zaiskali i tri desetljeća ranije, naime na području o kom govorimo sela Kuk (poslije Kučine), Križ i Goricu sa svim pripadnostima do Rike (*Colch, Cris et Goriccam...versus !/ flumen Badi/Vadi*), a zatim opet od Kamene (*a Cameno*) od perunskih vrhova do mora sve do Jesenica, odnosno tamošnje crkve sv. Petra u Sumpetru. Jasno je da su Splićani željeli proširiti svoje općinsko područje, ne samo plodnom zemljom nego i mlinicama i slanicama u porječju Žrnovnice, no ni tog im puta to (barem formalno) nije uspjele, jer se i 1367. g. žale da su im međe prema Klisu neodređene.⁴⁵

Tek kad je i Split, i Klis, i glavninu Hrvatske s Dalmacijom dobio bosanski kralj Tvrtko, potvrdi on Splićanima 1390. g. tražene granice,

na štetu onih koje je prethodno bio priznao Klišanima i Poljičanima, jer da su ovi »prešutjeli istinu a iznijeli laž«. U tim se granicama, međutim, gornje porječje Rike uopće ne spominje,⁴⁶ a i pitanje je koliko su Splitskani ostvarili od tih kraljevskih povlastica. Naime, sve do polovice 15. st. traju neprestani sukobi između splitske općine, s jedne, a Klisa, Poljičana i Omiša, s druge strane, pri čemu se traženja potonjih općina barem preklapaju, ako li i ne podudaraju. Za to vrijeme ovim područjem upravljaju razni feudalci u ime svojih vrhovnika, ugarsko-hrvatskih i bosanskih vladara, a Poljičani, koji se u to doba sve više osamosvojuju, igraju sve to veću ulogu. U tom zbrkanom i nejasnom odnosu snaga, gdje su granice neodređene, a presizanja, provale i pljačke gotovo svakodnevni, jasno je samo jedno: to je *smutnoje vrijeme* za čitav kraj, pri čemu najviše stradavaju »mali ljudi«, koje isprave redovito ne bilježe, a povjesnica prešućuje. Područje se današnjega sela Žrnovnice tad uopće ne navodi.

STARA SELA KATIĆI, KRIŽ, GORICA I UGAL/NUGAL. SELO ŽRNOVNICA

U svadi naših »rogova u vreći« profitira dakako »treći«, naime Mlečani, kojima se Split podvrgava 1420., a Poljica i Omiš 1444. godine, pri čemu su Splitskani prepustili Poljičanima poljičko Primorje (ili tek svoja »prava« na nj), zadržavši tek pojas uz donji tok Žrnovnice od Bile Peći prema zapadu. Nekako u to vrijeme, točnije 1433. g., priznaju napokon Poljičani da je žrnovsko selo Katići »pripadalo uvijek kao i sada« splitskoj općini.⁴⁷

Selo Katić ili Katići nalazimo izričito spomenuto još 1303. g., kada njegov stanovnik Milko Budislavić kupuje neku zemlju, i 1306. kad isti Milko kupuje zemlju u Uglu od splitskih dominikanaca (*de villa Catiche, de Chatich*).⁴⁸ Njegova konačna pripadnost splitskoj općini 1433. g. netom je spomenuta;⁴⁹ god. 1478. moli seljak Grgur Vuković iz Katića slavnoga hrvatskoga književnika i splitskoga vlastelina Marka Marulića za svjedočenje, sigurno zato što je Marul imao zemalja u Žrnovnici, kako se navodi iduće, 1479. godine.⁵⁰ Godine 1480. Matijaš

Korvin, kralj ugarsko-hrvatski, darova Poljičanima na njihovo traženje sela Goricu i Katiće, uz druge posjede kod Klisa,⁵¹ no to je zacijelo ostalo tek »mrtvo slovo na papiru«: u siječnju 1492. Radoš Kovačić, nastanjen u selu Katić na splitskom području (*habitor in uila catich districtus spalati*; između *catich* i *districtus* kancelar je prekrizio: *de policio habitor*, te nije jasno je li Kovačić bio Poljičanin nastanjen u Katićima, selu pripadnosti splitske općine, ili je pisar isprva pogrešno mislio da su Katići poljički) prodaje Jurju Desiću iz Poljica i njegovoj braći svoja prava i tražbine na dio vinograda od oko 20 vretena (vriti) »na zemlji vlasništva splitske općine u selu Žrnovnici, na položaju zvanom Pricviće«. Sa sjevera je bio put, s istoka Anton Marinović, stanovnik istoga sela Katić, sa zapada Radoslav Bilanžić(?) »iz sela Žrnovnice«; s juga je zacijelo bila Rika.⁵² Isti se Radoslav *balanscich* /?/ *habitor in uila sernouicae* navodi i 1494., kada dariva svom zetu Mati Miljevčiću vinograd kod nepoznatoga zdenca u Žrnovnici (*ad putheum nominatum gusobier* /?/ *in sernouica*), na zemlji Splicićanke Margarite, ud. ser Antuna Radoševića, blizu posjeda de Balois.⁵³ Te iste 1494. g. spominju se braća Luka i Mate Mikloušević iz Katića (*michlouseuich de uila catich*), dok se neki Ivan Mihovilović (?) iz Žrnovnice (*Johannes michaelis de sernouiza*) dijeli sa svojim pastorkom.⁵⁴ Početkom 1496. g. opet se spominje navedeni Radoš Kovačić nastanjen *in uila catich*, koga splitski plemić Desa Masarić potpuno isplaćuje za neki vinograd na općinskoj zemlji u Pricviću (*super terreno communis in loco precuic*).⁵⁵ Godine 1525. splitski mletački knez Zan Battista Molin, opisujući istočne granice splitske općine, navodi tu selo Križ te sela Goricu i Katiće, »sada zauzeta od Ugrinovića iz Poljica«, zatim splitske općinske mlinice i stupe na Žrnovnici, »sada zauzete od Ivanka iz Poljica«, te posebničke mlinice »u Kamenu« (=kod Kamene, do Pete Peruna), vlasnosti Splicićana Albertisa i Radoševića. Selo Katić(i) ucrtano je pod imenom *Cutich* na nepreciznoj karti ovoga kraja iz 16. (?) st.,⁵⁶ a poslije ga nalazimo upisanoga kao *Catichi* na karti ovoga kraja (*Distretto di Xernomnizza*) iz 1792. g.,⁵⁷ no sigurno samo kao toponim. Naime, nepoznate godine, pa čak i neznana stoljeća i razdoblja, selo je stradalo kad se (valjda za nekog potresa) na nj srušio obronak Mosora. Tako barem kazuje predaja, nastavljajući kako je sve živo u

selu na mjestu poginulo, osim djevojke kojoj je velika stijena pala na kosu i pijetla koji je na toj stijeni osam dana kukurijekao, dok nije uginuo, a djevojka umrla. O propasti Katića nismo našli pisanih izvora, ali položaj Pusti Katići visoko nad Žrnovnicom podno mosorskih klisura kao da potvrđuje mjesnu predaju, jer pokazuje velik odron planinske litice. Uzdamo se da će to pitanje riješiti arheološka istraživanja u budućnosti.⁵⁸

Selo Križ spominje se i 1341. te 1344. g., kad njegovi žitelji (Stojko Milgostić i Utišen Radovanić *de Criso*) primaju na ispašu stoku splitskih građana.⁵⁹ Godine 1375. smatran je splitskim posjedom, kada su ga zajedno s Kukom (=Kučinama) opljačkali Klišani; godine 1397. bilježi se kao raniji posjed nekog plemenitog Hrvata po imenu Čubran pod imenom *Crisii*, dok ga pod vjerojatno mađarskim oblikom »Kuroče« (od talijanskoga »croce«=križ?) daruje oko 1403. g. ugarsko-hrvatski kralj Ladislav Napuljski splitskome građaninu Ciprijanu Zaninovu, kao odštetu za kuću ustupljenu banu Hrvoju - u oba slučaja na kliškom području.⁶⁰ God. 1486. Nikola Ivanović iz splitskoga sela Križ (*de villa cris districtus Spalati*) daje svog šurjaka (*cognatum*) Ivana Vukmirevića na nauk splitskom postolaru Radi;⁶¹ godine 1488. spominje se iz ovoga sela neka Mihovila;⁶² krajem 1491. spominje se ovdje (*in loco nominato chrisio*) zemlja splitskoga nadarja Gospe od Spinuta, a iduće godine zemlja splitskih benediktinki Gospe od Taurela i njihov nekadašnji (?) težak Juraj Radičić (*iurai radicich de uila cris*), koji je svoja težačka prava na šest vriti zemlje bio prodao Poljičaninu Martinu Ivanoviću.⁶³ God. 1493. prodaje Ivan Vukmirović (*de uilla cris*, valjda isti spomenut 1486. g.) svom rodaku Pavlu Pribatoviću sva prava na kuću i dio zemljišta *in uilla Cris uille comunis Spalati*, uz prethodnu Kneževu dozvolu,⁶⁴ pa se čini da je ne samo selo nego i većina tamošnje zemlje bila vlasnosti splitske općine. God. 1495. spominju se u Križu *districtus spalati* Marin Stričić, Petar Omović(?) i Radoslav ili Rado Gojaković, kojemu je knez Nikola *nisich*(?) iz Poljica prodao zemlju na Vrbovniku (*uerbounischi potoch*),⁶⁵ zatim Šimun *peruescelich de uila cris*, kome splitski plemić Petar Jakovljić (=Tartalja) daje neku zemlju u *iurisdictione sernouicae*, a iste godine Juraj Maretić, nastanjen *in sernouiza districtus spalati* prodaje svoja tamošnja

težačka prava na zemlji splitske vlastele Lukarević i Pičenić (=Marulić) nekom Splićaninu; tad se u Žrnovnici navodi i zemlja plemenitih de Albertis iz Splita.⁶⁶ Godine 1496. navodi se stanoviti Radoslav *colarius* (?) *habitor in sernouiza*, težak spomenutoga ser Petra Jakovljica na zemlji Kupari (?) u selu Žrnovnici (*in loco nominato cupari in uila sernouize*) te ujedno njegov dužnik; iduće je 1497. g. Martin Sisojević iz sela Križa prodao svoja težačka prava na općinskoj zemlji Viktoru de Albertisu⁶⁷. – Da je ovo selo doista pripadalo tadašnjoj i sadašnjoj župi sa središtem u crkvi Blažene Gospe u Žrnovnici, pokazuje isprava iz 1516. g., kada dvornik Križa Petar Stojčić (valjda potomak Stojka Milgostića iz 1341.) te predstavnici drugih žrnovskih sela: Nikola Sisojević, Mihovil Dragnić (iz Katića; v. dalje) i Nikola Lučić traže da nadarbenik popravi dotičnu crkvu, da povrati njezina otuđena dobra i da se pronade kapelan, koji bi vršio bogoslužje na račun crkvene desetine, jer ga seljani, osiromašeni zbog turskih provala, ne mogu posebno uzdržavati. Te se godine spominje i prodaja težačkih kultura na zemlji de Lucharis na Kamenom (=Kameni) Vukoviću iz Poljica, zatim neko selo kod Žrnovnice u vlasnosti splitskih benediktinaca sa Sustipana, a založeno splitskom vlastelinu Božičeviću-Natalisu, te nagodbe za najam mlinica, gdje se predviđa i slučaj da ih Turci zapale! Zanimljiv je i ponovni spomen nadarja »Sv. Marije od Žrnovnice« iz iduće 1517. g., no jer spominje drugog upravitelja i zakupnika prihoda, možda je u pitanju Gospa od Site u tadašnjem Opaćem selu, danas Strožancu u Podstrani: seljaci nisu mogli davati desetine, pa ni obrađivati zemlju »zbog straha od Turaka i nasilja Poljičana«. ⁶⁸ I ovdje vidimo kako su i tadašnji kao i današnji »mali ljudi«stradavali ne samo od tuđinca nego i od »svojih«, iako frizirana historiografija to obično zaobilazi. Selo Križ, koje je stradalo u kasnijim turskim provalama, a spominje se i u agrarnoj ispravi iz 1494., zasad je pomalo neodređeno locirano ispod neke »kamene uzvisine na kojoj se nalazi kameni križ, u blizini puta koji iz Solina vodi prema Mravincima«. ⁶⁹

O iščeznulome žrnovskom selu Gorici bilo je riječi 1358. g., kada su ga Splićani bezuspješno pokušali pripojiti svojoj općini;⁷⁰ godine 1397. navodi se na kliškom području,⁷¹ a 1480. g. daruje ga zajedno s Katićima (*Gorycza et Kathythi*) kralj Matijaš Poljičanima, na temelju

dvojbених исправа које су му подастрли.⁷² Да су то остале тек пусте жеље, доказује исправа из 1491. г., кад Tomica, удова(?) Jakova Ozrihnića »из села Gorice на splitsком подручју« (*Thomiza .q. Jacobi osrichinich de uila gorizie districtus spalati*) обдарује Mihovila Dragnićа, dvornika села Katić (v. gore) такодер у splitsкој опćини (*michaele dragnich gastaldione uilae cathich districtus spalati*).⁷³ О припадности Gorice и Katića Splitu говори и податак splitsкога мletaчког kneza из 1525. г., но тада су их држали присвојенима poljički Ugrinovići; Gorica - тада већ можда само toponim, јер је село valjda nestalo за турске најезде - ucrtana је као brežuljak на десној обали Žrnovnice на spominjanoј, prilično nepreciznoj karti из 16. st.⁷⁴ Položaj nestalog села Gorice nije utvrđen, а по нашем мишljenju mogao би odgovarati sadašnjoj Glavici, središtu današnjeg Donjeg sela uokolo stare škole.

Već smo naveli da se krajem 15. stoljeća, točnije godina 1492., 1494. i 1496., pored starih sela Katića, Križa i Gorice spominje i dotad nespomenuto selo Žrnovnica,⁷⁵ što je ranije bio samo naziv za ovdašnju rijeku i kraj oko nje. To je selo zasigurno bilo blizu Rike, kad po njoj nosi ime i kad se unutar njegovih međa spominje Pricviće, gdje je danas igralište HNK Mosor, utemeljenog 1929., i nova škola; s druge je strane moralo biti na uzvisini, radi obrane u tim pogibeljnim vremenima i radi toga da se kućama ne zauzima plodna zemlja. Pomišljamo na položaj kasnijih i današnjih komšiluka Boškovića i Aljinovića (Ajnovićа), но то је засад само nagađanje.

Prema iznesenim je povijesnim podacima nedvojbeno kako je žrnovsko područje, tj. glavnina današnjeg naselja на десној (sjeverozapadnoj) обали Rike, najkasnije potkraj 15. stoljeća, а по svoj prilici i znatno ranije, pripadalo splitskoј опćини. U njoj će Žrnovnica, не računajući tursku vladavinu, остати до дана današnjega.

Ovdašnjim starim selima treba međutim pribrojiti i Ugal, poslije: Nugal (=ugao, kut, »kantun«) на lijevoj обали Rike, iako је оно u upravnom smislu bar od 15. pa sve до početka 19. st. pripadalo Poljicima: но да је од davnine pripadalo crkvi, odnosno župi sa sjedištem u crkvi gdje је sadašnja Blažena Gospa u Žrnovnici, јасно је већ и по tome, što се та crkva u 14. st. (1342. i 1344. g.) naziva: Sv. Marija od Uгла (*eclesia sancte Marie de Ugal*);⁷⁶ predaja да се тако nazivaše zabilježena

je, kako će se vidjeti, i početkom 20. st. To je i razumljivo znamo li da je žrnovska crkva udaljena od Nugla samo nekoliko stotina metara, a ona najbliža poljička, u Srinjinama, nekoliko kilometara.

Još su 1301. g. splitski franjevci iz samostana sv. Frane na Obali prodali Milku Budislaviću sve zemlje i mlinice u selu Uglu (*in villa Vgal*), koje im je oporučio neki Filip sin Psavla (?) Pernatčića(?);⁷⁷ po već navedenoj ispravi iz 1303. znamo da je spomenuti Milko bio iz Katića.⁷⁸ Isti je Milko iz Katića kupio i 1306. g. posjede u Uglu, što ih je za svoju dušu bio oporučio splitskim dominikancima godine 1299. gorespomenuti Filip, a sastojali su se od zemalja i mlinice s jažama (*collouagias*, kolova/l/jama).⁷⁹ Godine 1350. dobiva Dragobrat Milčić, očito sin Milka Budislavića - tada još nije bilo »nasljednih« prezimena kao danas, nego tek patronimika, imena po ocu⁸⁰ - spor s nekim Prodanom Lučinićem za posjed u selu Uglu (*in villa que dicitur Ugal*), naime za kućište, vrtove i »zemlju pred dvorom, koja se slavenski /slavice=hrvatski/ zove podvornica«; međaši su Hrančići, Miroslavići i ravnica *Plijs* (=Plasa?) uz Sridivicu (=Markovaču). Presudio je kliški knez Pavao III. Bribirski, što pokazuje da je i tada čitav kraj bio pod ovim kraljevskim, banskim i kneževskim gradom.⁸¹ Godine 1382. uvođi u posjed u Uglu Klišanina Matija Rogarića također kliški službenik (kaštelan), a posjed mu predaju Poljičani braća Budislav i Maroje Dragohnić. Budući da je »Dragohna« (Dragihna, Draguhna) odmiljenica (hipokoristik) od imena »Dragobrat«, očito je riječ o sinovima Dragobrata Milčića, od kojih prvi nosi ime svoga djeda po ocu. Od toponima se spominju Brodac (=mali »brod«, tj. gaz, prijelaz) više Kamene »posred rijeke Žrnovnice« (=vjerojatno položaj mosta kraj župne crkve), zatim Briški potok kraj sitanske međe (=Brisnik, sada Sitanski potok, v. prije) i Sridivica (=Markovača).⁸² Godine 1397. u popisu splitskih nadbiskupskih dobara spominju se na području Poljica (*in districtu Politii*) navođena »voda Brisnik« te u blizini posjed »plemenitih ljudi« Budislava i Maroja *Draghuich*⁸³ - ovdje i drugdje nejasno ili krivo pisanje imena naših ljudi i mjesta dolazi odatle što su pisari redovito bili stranci, »Latini« (=Talijani), nevični hrvatskom jeziku. Napokon su 1403. g. navođena braća Budislav i Maroj(e) Dragohnić, »plemići iz Poljica, iz sela zvanog Ugal« (*nobiles viri...Dragohnich de Politio, de*

villa vocata Ugal) dobila ovjerovljenje svojih isprava iz 1301., 1303., 1306. i 1350. godine.⁸⁴

God. 1442. primi splitski zlatar Juraj Ljubavčić na nauk Dragišu Vukšića iz »Nugla u Poljicima« (*Nugar !! Politij*).⁸⁵ Godine 1557. Petar Dragohnić, »vlah« iz Nugla (*piero droghochirich !!!! morlaco de nuglo*) prodaje nekome Splićaninu kobilu, posebno opisane boje, za 26 zlatnika⁸⁶ - »vlah« je dakako, tada kao i sada, porugljiv naziv za sve dalmatinske Zagorce bez obzira na narodnost, vjeru ili stalež, a ovaj podatak je važan jer još jednom pokazuje koliko su u prošlosti konji bili vrijedni i skupocjeni.⁸⁷ Stotinjak godina kasnije, 1648., kumuje na krštenju nekog Bilića iz Žrnovnice i »gospodin Pave Barbarić iz Nugla« (*Domino Paulo Barbarich da Nugga !!*);⁸⁸ godine 1650. isti(?) Pave pod prezimenom »Draguhnić ili Barbarić« (*ser Paulo Draguhnich alias Barbarich*) krsti sina Nikolu.⁸⁹ Prema svemu iznesenom slijedi da su današnji žrnovski Barbarići, koji su donedavno živjeli u Nuglu, potomci Dragohnića koji su se još početkom 14. st. - prije punih 700 godina - doselili u Nugal iz starog, nestalog žrnovskog sela Katići, pa bi po tome imali najdulji slijed prebivanja u Žrnovnici. Dosta kasnije, koncem 15. st., spominju se ovdje i današnja žrnovska prezimena Kovačić i Marinović (=Marin), no ne možemo biti sigurni o slijedu, jer su prezimena u današnjem smislu tada tek nastajala, kako je objašnjeno. Desići pak iz Poljica, koji se u Žrnovnici spominju 1492. g., pouzdano su preci ovdašnjih Amižića - ali o tome potanje u kasnijem izlaganju, kad bude govora o žrnovskim prezimenima.

Iako su Francuzi 1807. g. ukinuli poljičku općinu, a njezin zapadni dio pripojili splitskoj, ipak se Nugal (*Nugar!!*) navodi kao »selo u Poljicima« i 1824. te 1826., kada splitski građani Katići prodaju ovdje dom Lovri Barbariću neke zemlje,⁹⁰ te opet 1829. (*Villa Nugal di Poglizza*, pa prekriziženo i ispravljeno: *in Xernovnisza*) i 1830. g. (*villa Nugal Territorio di Pogliza*).⁹¹ No to je bilo samo formalne naravi, jer ćemo vidjeti da su se Barbarići uvijek popisivali kao pripadnici župe u Žrnovnici.

I dok su stara sela Katić(i), Križ i Gorica (pa i Žrnovnica spomenuta krajem 15. st.) nestala - valjda u turskom pustošenju 16. vijeka - gotovo bez traga, Nugal je iščeznuo u najnovije vrijeme, gotovo pred našim očima: visoko na zapadnoj kosi Markovače-Sridivice odolilo je Turcima

ne samo zbog svojega položaja nego očito i zato što su Poljičani dobrovoljnom predajom Turcima (v. dalje) dobili stanovita prava, koja nisu vrijedila na zapadnoj obali Rike, u splitskoj općini pod vlašću Mlečana, turskih neprijatelja. No nepristupačan smještaj zaseoka postao je smetnja njegovim žiteljima u doba mira. Najstarija kuća Barbarića na Mostu, nasuprot župnoj crkvi i na povoljnom položaju za promet i trgovinu, sagrađena je 1805. godine,⁹² pa otada počinje polagano preseljenje u novi, današnji komšiluk Barbariće. Zgrade u Nuglu služile su sve više samo za gospodarske potrebe, a slabljenjem poljoprivrede i stočarstva iza 2. svjetskog rata prestaje postupno njihovo korištenje i u te svrhe, pa su se s vremenom posve razvalile; oko god. 1990. bijahu potpuno prožete šumom i nižim raslinjem, ali se naselje još naziralo u krajobrazu, kako pokazuju fotografije. Desetak godina kasnije »sorilo« se sve osim temelja.

Podno Nugla, iznad same Rike, oveća je zaravan zvana Pogreb, koja je prije služila za igralište, a sada je povremeni heliodrom. Već i samo ime govori o nekadašnjem pokopištu; tu je doista oko 1991. g., kada se kopalo za potrebe Hrvatske vojske, bila pronađena velika količina ljudskih kostiju. Samo se toliko uspjelo čuti od mještana, jer stručnog uvida nije ni bilo, i sve je odmah zatrpano, odnosno uništeno - slično kao i s grobom na obližnjem položaju Plasa, slučajno otkrivenim pri gradnji neke kuće 2004. g. Stoga i ne možemo reći je li u pitanju srednjovjekovno groblje (možda obližnjega Nugla, iako je vjerojatnije da su se tamošnji pokopavali kraj župne crkve) ili pak antičko ili još i starije, a možda je riječ i o novijim pokopima umrlih u pošastima 17.-18. st. U svakom je slučaju potrebno upozoriti na ovaj dosad neregistriran arheološki lokalitet. Predaja govori kako je ovdje neki sluga cara Dioklecijana, pojevši komadić mesa »zmijske kraljice« (zmije su povezane sa štovanjem mrtvih) počeo razumijevati životinjski (»nemušti«) jezik, i prozaičnije dodaje da je Pogreb bio posjed crkve u Srinjinama.

POD SJENOM TURSKOG MAČA

Početakom 16. stoljeća cijela splitska okolica drhti u strahu od turske sile. Osvojivši središnju Bosnu 1463., Turci već 1471. prodiru do

zidina Splita, Šibenika i Zadra; 1482. pada pod njih Hercegovina. Nakon isteka 20-godišnjeg mira s Mlecima, 1499. g., osvojiše Osmanlije čitavo Makarsko primorje, a već iduće 1500. prešli su Cetinu i oplijenili poljički kraj. Split se uvelike uzdao u otpor Poljica kao svoje predstraže, ali, po onoj da »sila Boga ne moli«, priznadoše Poljičani oko 1514. g. ipak vrhovnu Sultanovu vlast.⁹³ Kako se sve to odrazilo na žrnovski kraj, spomenuli smo navodeći isprave iz 1516./1517. godine: zbog turskoga zuluma, ali i zbog straha od Poljičana, presahnulo je poljodjelstvo, a ni za unosne mlinice nije se znalo hoće li ih Turci spaliti.⁹⁴ Splitski nadbiskup Bernardin Zane na crkvenom saboru u Lateranu godine 1513. iznosi stravičnu sliku splitske okolice toga vremena: Turci grabe dječicu s materinih prsiju, kolju, siluju, otimaju - i sam je nadbiskup katkad usred bogoslužja prisiljen svući misno ruho i pripasati oružje, da osobno pridonese obrani grada. A kad je ovako tada bilo u utvrđenom Splitu, možemo zamisliti što se zbivalo u žrnovskom okružju, gdje su jedina obrana od nasilnika mogle biti planinske gudure. Svi naponi bana Berislavića na vojnom, a Tome Mrčića Nigera na diplomatskom polju da se Klis, posljednja hrvatska utvrda u Dalmaciji, spasi od turskog osvojenja, ostali su u konačnici neuspješni; pa ipak je kliška tvrđava, pod zapovjedništvom junačkoga Petra Kružića, odolijevala Osmanlijama petnaestak godina; da bi zapriječio pomoć Klisu iz Splita i iz Žrnovnice, sagrađi 1530. Husref-beg tvrđavu u Solinu, koja je presjekla putove. Nakon toga je sudbina Klisa bila zapečaćena, jer nije mogao dobiti pomoći od slabog ugarsko-hrvatskog kralja Habsburgovca, a najmanje od podmuklih Mlečana, koji su šurovali s Turcima. Početkom 1537. g. pade Klis konačno pod Turke, a Kružićeva glava osvanu na turskome koplju.⁹⁵

Neki misle da je padom Klisa i Žrnovnica odmah potpala pod tursku vlast,⁹⁶ ali se prema izvorima ne čini tako: i 1559. g. mletačko-splitsko područje još se protezalo od Solinske rijeke (»Jadra«) do rijeke Žrnovnice (*fino al fiume de Xernovizza*), naime tri milje u širinu i pet milja u duljinu. God. 1574. osvoje Turci utvrde Kuk kod današnjih Kučina te Kamen blizu donjega toka Rike, pa zatražiše od Mlečana da im predaju četiri sela blizu Kuka - po svoj prilici žrnovska sela još u vlasnosti splitske općine. To im je i uspjelo najkasnije do godine 1576.,

kada je konačno određena mletačko-turska granična crta, povučena dijagonalno kroz Splitsko polje između Vranjica i Kamena.⁹⁷ Tako osta Žrnovnica pod Turcima za više od stotinu godina.

PRILOZI

1.

Isprava od 18. siječnja 1492., gdje se prvi put spominje zasebno selo Žrnovnica: DAZd, AS, kut. 24, fol. 162v-163:

/sa strane: Emptio Georgij desich/ Die decimooctauo Januarij 1492 indictione x.^a

Rados couacich habitator in uila catich /prekriženo: de policio habitator/ districtus spalati sponte per se dedit uendidit, et tradidit georgio desich de policio praesenti ibidem stipulanti, ementi, ac recipienti nomine suo, ac bartholi /?/ et Mathei eius fratrum omnia iura et actiones: quae et quas habet, aut quomodocunque habere possit in tertia parte unius uineae uretenorum uiginti, uel circa posite super terris communis spalati in uila sernonizae !/, in loco nominato priciuic coheret a borea uia publica: ab oriente Antonius marinouich habitator in dicta uila catich: aponente !/ Radoslauus bilansich de uila sernonizae saluis etcaetera; Ad habendum, tenendum usufructuandum et possidendum et quicquid sibi et suis heredibus deinceps placuerit perpetuo faciendum. Cum omnibus et singulis iuribus, actionibus rationibus et uindictionibus habentijs et pertinentijs quomodolibet spectantibus et pertinentibus eidem tertiae parti uineae. Et hoc pro pretio librarum octuaginta paruorum quas ipse emptor tradidit antedicto uenditori ibidem praesenti in praesentia testium .d Consiliarij, ac mei cancelarij in uno saculo, Constituens idem uenditor precario nomine suprascripti emptoris iura praedictae tertiae partis uineae, tenens et possidens /?/; usque quo etcaetera: Promitens quoque idem uenditor per se etcaetera antedicto emptori ibidem

praesenti etcaetera predicta iura suprascriptae tertiae partis uineae tenere et possidere legitime deffendere auctorizare, disorigare /?/, et excalumpniare ab omni homine, communi collegio, et Vniuersitate omni etcaetera /?/ eius periculis, dampnis, et expensis; ac praedictam uenditionem, de /!/ omnia et singula in praesenti instrumento contenta rata et grata habere tenere etcaetera super obligationes /?/ etcaetera. spalati in Cancellaria communis; Coram nobili ser nicolao de martinis consiliario: praesentibus nobilibus ser Doymo et ser Petro de cipcis testibus etcaetera

2.

Isprava od 1. srpnja 1516., o političkim, gospodarskim i vjerskim prilikama u Žrnovnici: NAS, S. 1, fol. 13r-v (stara folijacija 110r-v)

/sa strane: Procura Villicorum Zarnonize /!//

In Christi Nomine Amen: Nouerint Vniuersi et singuli praesentis publici Instrumenti seriem Inspecturi qualiter Anno a natiuitate eiusdem Domini Millesimo quingentesimo decimo sexto: Indictione quarta Die vero martis primo mensis Julij: Pontificatus sanctissimj In Christo patris, et Domini nostri Domini Leonis Diuina prouidentia Prouidentia /!/ Pape Decimj: Anno quarto

Constituti Coram Reverendo In Christo patre Domino Marco Natale Canonico, et Reverendissimj In Christo patris, et Domini Domini Andreae cornelij Dignissimj Electi Spalatensis in spiritualibus, et temporalibus Generalj Vicario: Et me notario et Cancellario ac testibus Infrascriptis; Petrus stoycich Vornicus, seu gastaldio Ville Cris de Zernoniza Nicolaus sisoeuich Michael Dragnich: Et Nicolaus Lucich et dixerunt se Repraesentasse omnes, et singulos Villicos dicte Ville Cris, et omnium aliarum Villarum Zarnonize dyocesis Spalatensis a quibus dixerunt habere Vocem, et plenariam libertatem ad Infrascripta facienda; Et ad maiorem Cautellam omnes in simul dicti quatuor, et quilibet ipsorum de per se promiserunt de rato in proprijs bonis suis. Omnibus melioribus modo, Via, Jure, et forma, quibus de Jure melius facere potuerunt. Creauerunt, Constituerunt, fecerunt et soleniter

// ordinauerunt eorum // suis, et dictis nominibus procuratorem, actorem, et nuntium specialem, et generalem Venerabilem .D. presbyterum Nicolaum Crizchouich spalatensem praesentem, et acceptantem, Specialiter, et expresse ad se praesentandum Conspectui Reverendissimj In Christo patris, et Domini Domini Joannis Staphilej Dei et apostolice sedis gratia Episcopi Sybenicensis Roteque Romane Curiae Auditorjs Dignissimj Vti Rectoris parochialis Ecclesie Sancte Marie dicti Loci de Zernouiza Spalatensis dyocesis. Et a sua Reverendissima Dominatione humiliter petendum et obtinendum quod Ecclesia predicta que ruinam minatur Ad expensas Redditus eiusdem, restauretur Item quoniam propter turchorum Inuasionem Villici dictorum locorum et terena ipsorum ad quasi nihilum deuenerunt, Ita quod presbyter. Seu Capellanus officians In eadem parochia Zernonize pro laboribus suis persoluj non potest et ab ea recedere vult; propterea ab eodem Reverendissimo Domino Joanne vti Rectore praefato dictus procurator petat subuentionem // decimarum dictarum Villarum, ita ut possit capellanus pro tempore in dicta parochia officians de salario suo Competenti satisfieri. Insuper quia non nulla terena dicte parochiali Ecclesie spectantia sunt a diuersis personis occupata: pro Recuperatione eorundem, et aliarum quarumcunque Rerum et bonorum dicte Ecclesiae Contra Jus detentorum Impetantur // excommunicatio // In forma significauit, uel aliter prout praelibato Reverendissimo Domino Domino Rectori videbitur: Et generaliter in praedictis et circa praedicta omnia et singula faciendum Dicendum et Impetrandum que necessaria fuerint // quaelibet // et opportuna et si ipsimet Constituentes suis et dictis nominibus // praesentes adessent et si talia forent que mandatum magis speciale exigent, quam praesentibus est expressum Promittentes etcaetera Sub obligatione etcaetera

Actum Splalati ante fores Ecclesiae Sancti Domnij: praesentibus Venerabilibus Dominis Luca Radiuoj, Elia Marangonich et mladino stantio presbyteris Spalatensibus testibus ... et Rogatis

VRELA I PRINOSI

Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta Narodne republike Hrvatske. Zagreb, 1951.

AMIDS = Arhiv mapa Istre i Dalmacije u Splitu (pri DAST)

AS = Arhiv Splita (u DAZd)

Nevenka Božanić-Bezić: *Žrnovnički spomenici.* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1966., br. 16.

Frane Bulić: *Iscrizioni inedite.* Bull. XI./1888.

Iscrizioni inedite. Bull. XVI./1893.

Descrizione delle lucerne fittili che furono acquistate dall' i. r. Museo in Spalato nell' a. 1894. Bull. XVI II./1895.

Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato. Bull. XVIII./1895.

Iscrizioni restituite. Bull. XVIII./1895.

Iscrizioni inedite. Bull. XXII./1899.

Iscrizioni inedite. Bull. XXIII./1900.

S. Felice Martire di Epetium. Bull. XXIX./1906.

Iscrizioni inedite. Bull. XXXI./1908.

Iscrizioni inedite. Bull. XXXVIII./1915.

Povijest imena sela «Stobreč». VAHD XLVI./1923.

I. Bulić: *Prehistorijski Predmeti nabavljeni g. 1892. za c. k. Muzej u Spljetu.* Bull. XVI./ 1893.

Bull. = Bullettino di archeologia e di storia dalmata, Spalato.

Frane Buškariol: *Nakit ukrašen tehnikom cloisonne' iz Arheološkog muzeja u Splitu,* VAHD 78/1985.

CD = Codex diplomaticus regni Croatiae etc. (izd. Smičiklas i dr.)

Evlija Čelebi: *Putopis*. Sarajevo, 1973.

DASt = Državni arhiv u Splitu.

Aleksandar Deroko: *O konzervaciji naših srednjovekovnih gradova*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd, 1951.

Mirko Divković: *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb, 1900.

Lelja Dobronić: *Crkvice Sv. Petra kod Kamena*. Kulturna baština, Split, 1983., br. 14.

Arsen Duplančić: *Kartografski prilozi poznavanju granica između Splita i Poljica*.

Ivan Paštrić (1636-1708): *Život, djelo i suvremenici*. Zbornik rada Znanstvenog skupa o 350. obljetnici rođenja. Crkva u svijetu, Split, 1988.

M. S. Filipović: *Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1948. nova serija sv. III.

Cvito Fisković: *Umjetnost i umjetnički obrt XV.-XVI. stoljeća u Splitu*. Zbornik Marka Marulića, Zagreb, 1950.

Baština starih hrvatskih pisaca. Split, 1978.

Trogirski zlatari od 13. do 17. stoljeća. Starohrvatska prosvjeta, Split, 1985., ser. III., 14.

Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji (priredio Josip Bratulić)*. Globus, Zagreb, 1984.

Viaggio in Dalmazia. Venezia MDCCLXXIV./München, 1974.

HDA = Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

Imenik naseljenih mesta u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Beograd, 1951.

Ivan Javorčić: *Žrnovnica od davnina do danas.* Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1989.

Joško Jelaska: *Splitsko polje za turskih vremena.* Split, 1985.

Ljudevit Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi.* Zagreb, 1965.

Pop Petar Kaer: *Poljičke starine. Žrnovnica.* Narod, Split, br. 24, 25, 28, 30 i 33 /VI./ 1889.

Lovre Katić: *Četiri poljičke isprave iz XIV. stoljeća u splitskom Kaptolskom arhivu.* Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II., Dubrovnik, 1953.

Jura Sancti Petri de Gomai – Supetarski kartular. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1955., ser. III. br. 4.

Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka. Starine JAZU, Zagreb, 1957., br. 47.

Imbreviature splitskog notara de Salandis. Starine JAZU, Zagreb, 1957., br. 47.

Granice između Klisa i Splita kroz vjekove. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1958., ser. III. svez. 6.

Naseljenje starohrvatske podmorske župe. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960., ser. III., svez. 7.

Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prethistorije do pada Venecije. Starine JAZU, Zagreb, 1962., knj. 51.

Duško Kečkemet: *Prošlost Vranjica.* Vranjic kroz vjekove. Split, 1984.

Nada Klaić: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku.* Zagreb, 1976.

Joško Kovačić: *Andrija Bruttapelle i njegova radionica.* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 1991., br. 31.

Ante Laušić: *Pripadnost i uloga srednjovjekovnih Poljica u vrijeme hrvatskih narodnih vladara.* Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Zagreb, 1989., br. 22.

Sime Ljubić (izd.): *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike IV.* MSHSM IV, Zagrabiae, 1874.

Tomislav Macan: *Dubačka kazivanja o Dupcu.* Zbornik za narodni život i običaje JAZU 46, Zagreb, 1975.

Dražen Maršić: *Novi nalazi s Gračića u Žrnovnici i pitanje ubikacije Unione id est Musaro.* Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (razdio povijesnih znanosti) 34 (21) / 1994./1995., Zadar, 1995.

MSHSM = Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, JAZU, Zagreb.

NAS = Nadbiskupski arhiv u Splitu.

Ante Nazor: *Granica između Splita i Poljica i splitsko-poljički sukobi u XIV. i XV. stoljeću (Dio prvi – Izdvajanje Poljica u zasebnu jedinicu i pitanje pripadnosti Primorja tijekom srednjeg vijeka).* Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,

Zagreb, 2002.; vol. 20 (*Dio drugi – Splitsko-poljički sukobi tijekom XIV. i XV. stoljeća*). Zbornik k. g. vol. 21, Zagreb. 2003.

Viktor Novak - Petar Skok: *Supetarski kartular*. Zagreb, MCMLII.

NS = Notarski spisi (u DAST).

Vjeko Omašić: *Iz prošlosti Podstrane*. Podstrana od davnine do naših dana, Podstrana, 1991.

Ivan Ostojić: *Kad je osnovan samostan Sv. Petra u Selu*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960., ser. III. br. 7.

Benediktinci u Hrvatskoj. Split, 1963., I.

Metropolitanski kaptol u Splitu. Zagreb, 1975.

Palmotić, PSHK = *Nalješković. Benetović, Palmotić*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1965., knj. 9.

Karlo Patsch: *Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine (Žrnovnica- Epetium)*. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1900., XII.

Asim Peco: *Jezik naš svagdašnji*. Sarajevo, 1969.

Miroslav Pera: *Poljički statut*. Split, 1988.

Franjo Rački (izd.): *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*. MSHSM VII., Zagrabiae, 1877.

S. Rutar: *Epetium ed i suoi dintorni*. Bull. XI. 1888.

Petar Skok: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*. Zagreb, 1950.

Postanak Splita. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I. Dubrovnik, 1952.

Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III. JAZU, Zagreb, 1973.

Splitski spomenici. Dio prvi: splitski bilježnički spisi. Svezak I. Spisi splitskog bilježnika Ivana pok Cove iz Ankone od 1341. do 1344. MSHSM, HAZU Zagreb, 2002., vol. 53.

SSO = Spisi stare splitske općine (u DAST)

Petar Šimunović: *Naša prezimena*. Zagreb, 1985.

VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.

Danko Vlašić: *Prošlost Podstrane*. Split, 1988.

Vjeko Vrčić: *Neretvanske župe*. Metković, 1974.

BILJEŠKE

1. Stari Mosoraš: *Žrnovnica*. Novo doba br. 138/XV., Split, 16. VI. 1932., 5.
2. Javorčić, 1989, 13; Filip Racetin (karta na kraju zbornika: Podstrana od davnine do naših dana, Podstrana, 1991.).
3. Pera, 1988., 426.
4. Vlašić, 1988., 156; Omašić, 1991., 92-94. - God. 1566. spominje se u donjem toku Rike, uz *blatto* i *smigna stinizza* (=Zminjača?), također i otok između »stare Rike« i »potoka« (*in Xernounizza... isola tra la fumara vecchia, et il torrente*) – DAS, SSO, 6, fol. 211-212v.
5. Božanić-Bezić, 1966., 251.
6. Fortis, 1984., VIII.
7. Fortis, 1774., II., 57-60/333-336 i 94/372. - Župnik Kaer bio je mišljenja, zato što Fortis spominje strm i težak uspon do župnikove kuće, kako je tadašnji župnik morao boraviti u Gornjem selu, a da je dotična crkva bila zacijelo ona sv. Mihovila; tvrdi da su iskopavanja oko nje počela još u 18. st. Kaer, 1889., br. 30.

8. Bulić, 1888., 100-101 i 107; 1893., 32, 164 i 165; 1895.a, 10; 1895.b, 46; 1895.c, 149; 1899., 51-52; 1900., 56-57; 1908., 73-74; 1915., 49; I. Bulić, 1893., 6; Patsch, 1900., 192-193.
9. Kaer, 1889., br. 30 i 33; Rutar, 1888., 182-184.
10. Maršić, 1995., 93-104.
11. Maršić, 1995., 105-112; usp. Skok, 1952., 40-41 (drži da je *Musaro* umjesto *Mas/s/aro* očita pogreška prepisivača).
12. Vlašić, 1988., 16-17, misli da je u pitanju grčka složenica od *onos* = žrvanj i *pene* = tkanje, te da bi »Žrnovnica« (sa svojim mlinicama i stupama) bila prevedenica te složenice. Ovo je dvojbeno iz nekoliko razloga: ime tog naselja javlja se u nekoliko iskripljenih oblika (koruptela) u rukopisima, pa ne možemo znati izvorni oblik, a time ni etimologiju; vjerojatnije je da je to ime ilirskog, a ne grčkog potekla, kako je i drugdje na našoj obali, a teško da bi Hrvati »prevodili« neki naziv s njima nepoznata jezika.
13. Bulić, 1923., 137; Rutar. 1888., 166-170, 180-182. - Usp. zapis iz 18. st.: *...forse fondato Epetio in quel Sito di mare, doue non molto lontano da Spalato sbocca il fiume, il quale non trouandosi memoria del suo nome antico, dalli molini, che fa girare viene con nome Slauo detto Zarnounizza.* – HDA, Zbirka Fanfogna-Garagnin, kut. 12, XIII. (8.13), 4.
14. Bulić, 1906., 305-306; Ostojić, 1963., 71.
15. Buškariol, 1985., 83 i 93.
16. Katić, 1962., 269. - Ne može se, međutim, prihvatiti mišljenje da je ta Primorska župa dopirala tek do rječice Žrnovnice (ibid.): i sam naziv »primorska« teško da bi dobila po malo obale u Kaštelanskom zaljevu; naprotiv, čini se pouzdanim da je dopirala sve do ušća Cetine, odnosno Omiša, što potvrđuju i kasniji, ovdje naznačeni povijesni podaci: usp. Ostojić, 1960., 144-152 (smatramo vjerojatnim istovjetnost *Jacobus, Marianorum dux s Jacobus morsticus*, jer u osnovi znače isto: kneza Primorjana, odnosno »morščika«, primorskog župana) i Laušić, 1989., 23-48.
17. Rački, MSHSM VII./1877., 119-120.
18. Katić, 1953., 87; AMIDS, katastarski snimak Sitnoga iz o. 1830. g.
19. Novak-Skok, 1952., 50, 55, 105, 110 (»morščici«Jakov i Rusin krivo se poistovjećuju s »neretljanskim knezovima«), 112, 113, 213, 221, 227, 229, 255-256 (krivo poistovjećenje k. g. – usp. bilj. 16); Katić: *Jura...*1955., 188-189.
20. Vlašić, 1988., 39-42.
21. Skok, 1973, 685-686.
22. *Administrativno-teritorijalna podjela...NRH* 1951, 330; *Imenik naseljenih mesta...FNRJ* 1951, 688; Skok, 1950., 52 i 223; Vrčić, 1974., 163.
23. Macan, 1975., 435; ...Palmotić, PSHK 9/1965., 278.
24. DAsT, NS CXLII. (bilježnik I. Vranković), 4, br. 1925/1886. g.
25. Deroko, 1951., 34; Čelebi, 1973., 329. – I župnik Kaer, 1889., br. 25, izvodi ime *od mlina (žrvna)*, ali navodi i pučku, pogrešnu predaju *da je s obilnosti zrna* (pšenice i dr.) *Zrnavica ili Zrnovica se prozvalo.* - Držim da Kaerov opis sela iz te 1889. g. vrijedi donijeti cjelovito:

Danas Žrnovnica broji do 130 kuća, su 900 stanovnika, a raztrkano je tamo amo po ubavim briežuljcima obradjenim vinovom lozom i zimzelenim maslinam s kojima se izmjenjuju smokve i bajami, višnje i murve, uz vodu jablani i vrbe, a po obroncim usjevi i povrće; a što nije težak oteo naravi krvavim trudom da je obradi i uljepša, te(!=to) se ona sama nakitila zimzelenim grmljem. Putuješ li s lieve strane rieke dosta dobrim putem, koji vodi u Sitno, svako sto koračaja predstavlja ti se novi priztor, jedan liepšiji (!) od drugoga, tako da ti se je diviti raznolikosti naravi kod onih brežuljaka, njiva i maslinovih gora. Seljani su paka finim ukusom znali si namjestiti svoje kuće po onim visočinam, koje se biele kano bieli labudovi, te se popeli nebili se tako oteli poljičkomu Perunu, koji jim s podneva zatvara obzorje; pa to su dostigli i Privorjani i Vrdoljaci i Amidžići kojizim Perun ne smeta a da se nenaživaju morskoga vida, a ponajviše gornji Mihanovići koji su se popeli do izpod Mosorskih hridina, koje zakriljuju selo sa sjeveroistoka. I da niesu ti brežuljci onako obradjeni kao što su, i samim naravnim nakitom iztakli bi se po sried goletih Mosora i Peruna. Taka liepa narav (=priroda), tihi žubor riečice, romantična samoća a u isto vrijeme blizina morskog žala morala je od davna k sebi privabiti ljude, pak ako su nam niemi, do nje-kle, za njezinu drevnu prošlost pisani spomenici, a to prkosili zubu vremena, niemi, ali riečiti svjedoci te iste drevnosti jesu stiene: saxa loquuntur.

26. Usp. bilj. 13.
27. Skok, 1950., 203; Skok, 1952., 49.
28. Jonke, 1965., 301-302; Peco, 1969., 90-98. – I u radu potpisanoga (Kovačić, 1991., 351) lektor je samovoljno promijenio »žrnovski« u: »žrnovnički«.
29. Fortis, 1774., II., 95/373. - Splitski je nadbiskup Cupilli mislio 1711. g. da ime brda dolazi od *pirone* (=vilica, viljuška, »perun«!), pa ga piše *Spiron*: Katić: Prilike... 1957., 251.
30. Filipović, 1948., 63-80.
31. Katić, 1962., 271-273; CD II., 156-158.
32. Vlašić, 1988., 28 i 155-156. - U tom je slučaju *Smicamic* (zmij-kamik=zmijin kamen) valjda današnja Zminjača: usp. Skok, 1952., 52 i ovdje bilj. 4.
33. CD II., 217-218.
34. CD II., 292-293; usp. Katić, 1962., 274.
35. CD III., 101-102; Katić, 1962., 275.
36. CD III., 267; Dobronić, 1983., 46-49.
37. CD III., 260; Ostojić, 1975., 41-42; CD Supplementa, 1998., 226; CD VI., 103-104 i 701-702.
38. Skok, 1952., 44.
39. Divković, 1900., 1114.
40. CD III., 187-188; CD V., 105-106; Klaić, 1976.; 478-488.
41. CD III., 344.
42. CD VIII., 394-395; Katić, 1962., 286 i *passim*.
43. CD IX., 436-441; Katić, 1958., 192-202; Katić, 1962., 288-289.
44. CD X., 393-397.

45. CD XII., 540-542 i 658-659; Katić, 1962., 295.
46. Ljubić, 1874., 280-282 i 283-284; Katić, 1962., 305-306; Nazor, 200., 41-42.
47. Nazor, 2002., 44-45; 2003., 46-68.
48. Katić, 1953., 90-91 i 92-93.
49. Bilj. 47.
50. Fisković, 1978., 68 i 72 (drži da je to »Katićevo selo u Poljicima«).
51. Katić, 1960., 178; Katić, 1962., 321.
52. Prilog 1.
53. DAST, SSO, kut. 1, fol. 53v.
54. DAST, SSO, kut. 1, fol. 70 i 72v-73.
55. DAST, SSO, kut. 1, fol. 252v-253.
56. Omašić, 1991., 93 i 110.
57. Duplančić, 1988., 158.
58. Splitski građani Katići, od kojih je poznatiji bilježnik Petar (imao je pečat s grbom na kom je uspravljen lav-križonoša – DAST, NS LXXV., 5, 651/1802. g.), a spominju se po posjedima u Žrnovnici krajem 18. i početkom 19. st., teško da su, osim prezimena, imali neke veze sa starim selom Katić(i). - Usp. bilj. 90.
59. Splitski spomenici I., 16-17 i 281.
60. Katić, 1962., 301-302, 308 i 309.
61. DAZd, AS, kut. 20, svez. 37, svešč. 5, fol. 58.
62. DAZd, AS, kut. 21, svez. 38, svešč. 1, fol. 815a.
63. DAZd, AS, kut. 24, fol. 149 i 187.
64. DAZd, AS, kut. 24, fol. 405v-406.
65. DAST, SSO, kut. 1, fol. 110v, 118v i 140.
66. DAST, SSO, kut. 1, fol. 196, 202v i 203r-v.
67. DAST, SSO, kut. 1, fol. 343v i 361.
68. Katić: *Imbrevijature...* 1957., 158, 159, 169, 172, 177, 188, 194; prilog 2.
69. Jelaska, 1985., 89, 118, 127 i karte II., III., IV. i V.
70. Bilj. 45.
71. Katić, 1962., 308.
72. Katić, 1960., 178 – usp. bilj. 51.
73. DAZd, AS, Kut. 24, fol. 118v-119.
74. Bilj. 56.
75. Bilj. 52, 53, 54 i 67.
76. *Splitski spomenici I.*, 168 i 344.
77. Katić, 1953., 91-92; CD, Supplementa II./2002, 303-304.
78. Bilj. 48; CD, Supplementa II./2002, 314.
79. Bilj. 48 i CD, Supplementa II./2002, 330-331.
80. Šimunović, 1985., 26-27.
81. Katić, 1953., 93-94 i 97-99.
82. Katić, 1962., 297-298 (ne donosi referencije).
83. CD XVIII., 185.

84. Katić, 1953., 90 i 94.

85. Fisković, 1950., 151; Fisković, 1985., 186.
86. DAST, SSO, 18, VII., 978.
87. Usp. bilj. 19.
88. DAST, III. splitska matica krštenih (1646.-1653.), fol. 28.
89. DAST, III. splitska matica krštenih k. g., fol. 54v. - Iako Pavi ovdje nije naveden zavičaj, u tako kratkom vremenskom razmaku moralo bi biti riječ o istoj osobi: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*.
90. DAST, NS XXI. (bilježnik L. Bolis), 5, 60/1824. i 9/1826.
91. DAST, NS XXI. (bilježnik L. Bolis), 6, 44/1829. i 36/1830.
92. Javorčić, 1989., 102.
93. Nazor, 2003., 74-76.
94. Bilj. 68.
95. Katić, 1962., 328-345.
96. Duplančić, 1988., 156.
97. Katić, 1958., 207-208; Kečkemet, 1984., 65.

THE PAST OF ŽRNOVNICA FROM PREHISTORY TO THE TURKISH TAKEOVER

Summary

This paper was written as the introductory chapter of a monography dealing with past of the village and of parish of Žrnovnica – some 11 km eastward from the centre of Split, city in the middle of Croatian coastline and second biggest in Croatia. The village lies on a small homonymous river, and its fertile surroundings were inhabited at least from the Neolithic.

More abundant archaeological data, however, go back to the period between the 1st and the 6th c. AD and are centred on Gračić, a hillfort naturally protected by the waterbeds of Žrnovnica, Tribišće and Slatka, where a Roman settlement is evidenced by many remnants, including numerous inscriptions, both Pagan and Christian; an early Christian church also stood there, probably on the site of the present-day medieval church of St. Michael's.

In the 9th c. Žrnovnica (originally the name of the river and of its surroundings) became a part of the then formed Croatian state, with the royal residences of Klis and of Bi(h)aći in the vicinity. In 1078 an ex-king of Croatia bequeathed local lands to the Benedictines of St. Stephen's Abbey (Sustipan) in Split, and around 1080 a nobleman of Split acquired other lands here, to be also donated to Benedictine monks, those of St. Peter's (Sumpetar) in Jesenice: in this last occasion the Slavic name of Žrnovnica is mentioned for the first time. It is derived from Old Slavic *žr'ny*, G. *žr'n've*, meaning «quinn» or «mill-stone»; allegedly this refers to some Carstic formations on the river. In the Romance dialect of Split, Žrnovnica in the Middle Ages was usually referred to as *Badi*, *Bade* etc. (Latin *vada* = «fords», «shallows»).

In the following centuries this borderland was disputed between the communes of Klis, Split, Omiš and a new one coming to existence, that of Poljica – as well as between their feudal overlords. The Commune of Split eventually acquired the right bank of the river in the 15th c. at the latest, while the Commune of Poljica from the same time remained in possession of the left.

The records of old villages in the Žrnovnica area – those of Katić /Katići, Križ, Gorica and Ugal /Nugal, and of its inhabitants – are particularly dealt with; in the late 15th c. a «new» village – that with the very name of Žrnovnica – appears for the first time.

This paper is based on published contributions to the topic in question, but also on some hitherto unpublished ones; two of the latter are added in full length.